

TRANSMITEREA NUMELUI ÎN LUMINA INSCRIPȚIILOR FUNERARE DIN DACIA ROMANĂ¹

RALUCA POP-CHENDEA
Babeș-Bolyai University, Cluj-Napoca

Name inheritance with reference to funerary inscriptions from Roman Dacia

Abstract: The present study discusses the analysis of names found in funerary inscriptions, their transmission to legitimate children or to illegitimate ones, as well as new names of adopted children. I will also refer to what a *contubernium* relationship implied, both for the transmission of the name and for the freedman who received his owner's patronym. Moreover, I will discuss unions between slaves or stable relations between citizens and slaves (mentioned epigraphically) and name inheritance for children resulting from these unions. In the course of this study, references will be made to the existence of ethnic groups in Dacia, identified epigraphically, based on the mention of their tribe, the name system used or, depending on the case, the existence of texts in their own language in the field to which an inscription pertains.

Keywords: funerary inscriptions, nomenclature, *iustum matrimonium*, *concubinatus*, *adoption*.

Monumentul funerar și textul inscripției reprezenta o formă de autoprezentare a defunctului în fața semenilor și a urmașilor, de aceea se încearcă a se transmite cât mai multe informații referitoare la cel decedat, ca de pildă menționarea numelui, a carierei, a originii, a vârstei la care a murit, împrejurările morții și alte informații secundare, dar de neignorată, informații ce completează câmpul inscripției.

Cercetările privind onomastica romană se bazează în primul rând pe izvoarele epigrafice, inscripțiile, în marea lor majoritate, conținând unul sau mai multe nume. Evoluția nomenclaturii a fost una cu substrat cantitativ, luând în considerare afirmația lui Varro prin care se precizează simplitatea numelor romane la origine: un singur nume, însoțit de cel al tatălui (pentru bărbați) și de cel al soțului (pentru femei) în cazul genitiv, cuvintele *filius*, *filia* sau *coniux* lipsind. În epoca Imperiului situația se schimbă, cei care mai aveau un singur nume fiind doar sclavii și locuitorii provinciilor, peregrinii. Pentru cetățenii romani nomenclatura era compusă din trei denominații diferite (*tria nomina*) (Petolescu

¹ Articol realizat cu sprijinul Investește în oameni! Fondul Social European. Programul Operațional Sectorial Pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013. Axa prioritară 1. Educația și formarea profesională în sprijinul creșterii economice și dezvoltării societății bazate pe cunoaștere. Domeniul major de intervenție 1.5. Programe doctorale și postdoctorale în sprijinul cercetării. Contract nr: POSDRU/88/1.5/S/60185: "Studii doctorale inovative într-o societate bazată pe cunoaștere".

2001: 24): prenumele (*praenomen*), numele gentilic (*nomen*) și un supranume (*cognomen*). Există un strâns raport între condiția unei persoane și denotația sa, numai cetățenii romani având dreptul să poarte trei nume. Nu existau însă reguli fixe, *nomenul* era cel mai important, deoarece el dezvăluia cetățenia, apartenența la o familie romană, *praenomenul* și *cognomenul* fiind de o mai mică importanță (Stănescu 2003a: 130).

Prenumele reprezenta elementul propriu, individual, care era dat copilului la un număr de zile după naștere. Varro spune că ar fi existat în jur de 30 de *praenomina*, în realitate întâlnindu-se frecvent doar 18, unele dintre ele fiind destul de rare. Aceste *praenominae* erau redată în inscripții sub formă abreviată, mai ales că, datorită folosirii lor constante, au devenit comune: *Q(uintus)*, *P(ublius)*, *C(aius)*, *M(arcus)*. Uneori, într-o familie numeroasă, prenumele indica ordinea în care erau născuți copiii: *Secundus*, *Tertius*, *Quintus*, pentru copiii morți întâlnindu-se uneori prenumele *Pupus*, *Pupa*. Aceste prenume se foloseau mai ales pentru sclavii tineri, copii morți la o vârstă fragedă, care nu aveau realmente un prenume (Cagnat 1989: 45 sqq), (IDRIII/5: 537), *Pupus* sau *Pupa* ținând loc de prenume și fiind abreviate uneori.

Gentiliciumul, prin opoziție cu *praenomenul*, reprezenta denotația comună prin care erau desemnați toți membrii aceleiași ginți, bărbați, femei, clienți sau libertzi, numărul acestor *gentilicii* fiind, după Varro, în număr de 1.000. Cele mai vechi *gentilicii* romane aveau terminația *-ius*, *-eius*, *-eus*, *-aeus*; ele se scriau întregi, însă, dacă erau foarte cunoscute, se abreviau: *Ael(ius)*, *Ant(onius)*, *Aur(elius)*, *Iul(ius)* (Petolescu 2001: 25).

După *gentiliciu*, era indicată filiația: numele tatălui la genitiv, urmat de cuvântul *filius*, abreviat F sau FIL; *gentiliciul* tatălui era același cu al fiului, fiind deci inutilă repetarea lui.

Utilizarea *cognomenului* este relativ recentă în istoria denumirilor romane. El s-a introdus treptat și, începând cu Sylla, se regăsea constant în nomenclatură. Aceste *cognomina* aveau în general o semnificație reală, desemnând particularități corporale (Cagnat 1989: 52 sqq). Cu timpul însă, ele devin ereditare, desemnând diferite ramuri ale aceleiași familii. Ca loc în nomenclatură, ele urmau după indicarea filiației și a tribului. Repartizarea cetățenilor în triburi datează din timpul lui Servius Tullius, când teritoriul roman a fost divizat în circumscripții, fiecare cetățean fiind înscris în tribul căruia îi aparținea prin domiciliu. Tribul va înceta treptat să aibă o semnificație geografică, el devenind personal și ereditar în familie.

Mențiunea tribului apare în inscripție imediat după filiație, el este abreviat, iar cuvântul *tribu* (din *tribus*) nu este niciodată indicat: *Collina*, *Claudia*, *Maecia*, *Sergia*, *Papiria*, *Crustumina*. De asemenea, uneori, după *cognomen*, se poate indica patria personajului în cauză sau orașul unde s-a născut. Domiciliul este redat în cazul ablativ (uneori precedat de *domo*) sau în cazul genitiv, alteori fiind indicat neamul. Tribul este rareori menționat când cele în cauză sunt femeile (Petolescu 2001: 30), uneori, după numele lor, filiație și *cognomen*, apărând la genitiv numele soțului, cuvântul *coniux* sau *uxor* fiind subînțeles.

În ceea ce privește transmiterea numelui, problema se poate discuta din mai multe perspective. Copiii legitimi moșteneau atât numele, cât și averea, spre deosebire de cei nelegitimi care, din cauză că aveau tatăl necunoscut sau pentru că nu erau recunoscuți de tată, rămăneau în familia mamei al cărei *nomen* îl preluau. Există astfel în Dacia câteva inscripții în care apar doar mame și copii, fapt ce poate sugera o situație de acest gen (Stănescu 2003a: 131), (IDR III/2: 389), (IDR III/3: 353). Comun acestor inscripții este

absența taților, care nu e deloc întâmplătoare. În cazul în care copiii ar fi fost rezultatul unor căsătorii legale (*iusta matrimonium*), ar fi purtat gentiliciul tatălui și nu pe al mamei, fapt ce sugerează că acești copii, numiți cu termenul de *spurius*, nu aveau tată din punctul de vedere al dreptului privat roman.

Este astfel atestat, prin inscripții de genul precedentelor, concubinatul în Dacia, acesta fiind prezent sub două forme: căsătoria militarilor care au cetățenie romană și căsătoria după dreptul peregrin. Căsătoriile legionarilor și pretorienilor (*cives Romani*) deveneau *iusta matrimonium* doar la terminarea serviciului militar când, prin *honestamissio*, soldatul primea și *conubium* și *ius conubium*. Concubinatul se transforma astfel într-o căsătorie validă din punct de vedere legal (*iustae nuptiae*), copiii rezultați din această uniune fiind recunoscuți legitim, dar tatăl nu avea *patria potestas* asupra copiilor născuți înainte de obținerea lui *ius conubium*, excepție de la această regulă făcând veteranii, pretorienii și legionarii, dar nu și soldații peregrini din trupele auxiliare.

Inscripțiile care ne parvin de pe teritoriul Daciei fac referiri doar la cazuri de *iustum matrimonium*. Există însă o diferență între inscripțiile puse de familiile veteranilor și cele puse de familiile militarilor decedați în timpul serviciului militar. Deosebirea constă în faptul că cele ce aparțin veteranilor atestă *iustum matrimonium*, din moment ce veteranii primeau *ius conubium*. Astfel, membrii lor au nume care confirmă condiția de cetățean roman (*civis Romanus*), copiii moștenind numele și cetățenia de la tată, ei provenind dintr-o *iustae nuptiae* (IDR III/2: 452). Este de remarcat faptul că, fiind vorba de un veteran, *L. Valerius Rufus*, fiii acestuia sunt cetățeni și poartă gentiliciul tatălui, dovadă că s-au născut dintr-un *iustum matrimonium*.

În ceea ce privește căsătoria militarilor din trupele auxiliare, aceasta era *matrimonium secundum leges moresque peregrinorum*, și, din punctul de vedere al dreptului roman, avea caracterul unui *conubinatus* (Stănescu 2003a: 136). În cazul de față, condiția mamei e determinantă pentru condiția fiului pentru că acesta, nefiind legitim, urmează condiția mamei. Dar, în cazul în care tatăl primește cetățenie romană și *conubium*, acest *conubinatus* se transformă în *iustum matrimonium*, iar fiii născuți din acel moment sunt cetățeni romani, sub *patria potestas* a tatălui, în timp ce copiii născuți înaintea primirii cetățeniei sunt considerați nelegitimi.

Epitafurile din Dacia nu fac dovada existenței unui *conubinatus* (Stănescu 2003a: 137), soldații apar ca și veterani, aceste epitafuri fiind puse de urmași și atestă situația existentă după lăsarea la vatră a soldaților și, implicit, după primirea *conubium*-ului (IDR III/4: 138), (IDR II: 46).

În cazul în care ambii parteneri sunt peregrini, la fel vor fi și copiii lor, ei primind cetățenia separat de părinții lor. Pe de altă parte, căsătoria dintre o cetățeană romană și un peregrin fără *conubium* oferea cetățenie romană copiilor, deoarece aceștia urmau condiția mamei (Stănescu 2003a: 138).

O situație frecvent întâlnită în Imperiu, dar și în provinciile de pe *limes*, este căsătoria dintre soldații cu cetățenie romană și femeile autohtone; astfel de cazuri sunt atestate epigrafic și în Dacia (Stănescu 2003a: 140).

În ceea ce privește uniunile sclavilor sau legăturile stabile ale unor cetățeni cu sclavi, acestea erau cunoscute sub numele de *contubernium* (IDR III/3: 413) și, la fel ca în cazul concubinatului, copiii rezultați sunt nelegitimi și urmează statutul mamei. O situație de

acest tip este atestată și în inscripția IDR II/41. Epitaful este pus de mama *Aelia Epictesis* și de tatăl *Piperas*, sclav al lui *Timostrates*, fiul lui *Aelianus*, decedat la vârsta de trei ani. Se observă deci că *Aelianus* urmează statutul mamei, el fiind și cetățean, lucru dovedit de gentiliciul *Aelius* și cognomenul *Aelianus*, derivat din gentiliciul mamei. Sclavul *Piperas* nu are niciun drept, copilul făcând parte din familia mamei. Alte exemple de *contubernium* se regăsesc epigrafic și pe teritoriul Daciei (Petolescu 2001: 33).

Referitor la transmiterea numelui, acesta putea fi moștenit sau primit. Copiii legitimi se bucurau de multe avantaje, precum moștenirea numelui și a întregului patrimoniu al familiei, chiar înaintea mamei, care era chemată la succesiune după agnați, situație care va fi explicată în cele ce urmează. Ei primeau de asemenea și gentiliciul tatălui, care era considerat un bun al familiei, moștenit de toți membrii acesteia. În ceea ce privește moștenirea *praenomen*-ului, se poate observa și în Dacia tendința ca toți copiii să aibă același *praenomen* ereditar.

Astfel, moștenirea lui face ca în inscripție să ajungă să se precizeze un singur *praenomen*, doar al unui membru al familiei, pentru restul el fiind subînțeles.

Cognomen-ul este la libera alegere a fiecăruia, cetățenii putând alege chiar *cognomina* nelatine (Stănescu 2003a: 149). De asemenea, unii dintre locuitorii Daciei alege pentru copiii lor nume latin, deși ei nu par a fi cetățeni romani, pe când noii cetățeni își păstrează vechile lor nume drept *cognomen* în noul sistem, însă alege pentru copiii lor *cognomina* latine. Libertții optează pentru nume sonore în alegerea numelui pentru copii, regăsindu-se astfel în inscripții nume de genul *Aurelia Urbica* (IDR III/3: 263) sau *Aurelia Ianuaria* (IDR III/3: 288). Și prezența *praenomen*-ului în nomenclatura femeilor reprezintă o situație insolită în Dacia, având în vedere că, în mod obișnuit, acestea nu primeau *praenomen* (IDR III/2: 451).

Există în Dacia și câteva inscripții în care mamele pun epitaful fiilor, iar soțul lipsește, copiii menționați urmând condiția mamei, ca urmare a faptului că nu au provenit dintr-un *iustum matrimonium* (Stănescu 2003a: 157). Astfel, *Ulpius Dubitatus* este căsătorit cu *Iustia Ingenua* cu care are doi copii: *Ulpius Gemellinus* și *Iustia Sextilia*. Fiica nu are gentiliciul tatălui, ci îl moștenește de la mamă, prin urmare ea nu este un copil legitim.

În ceea ce privește transmiterea numelui copiilor adoptați (Stănescu 2003a: 158), aceasta reprezenta un mijloc de perpetuare a numelui familiei. Prin *adoptio*, o persoană aparținând altei familii trecea sub autoritatea unui *pater familias*, după ce îndeplinesc în prealabil câteva condiții: să fie de sex masculin și să fie scos de sub autoritatea părintească prin *mancipatio*. Noua nomenclatură a copilului adoptat va păstra întregul nume anterior, la care se va adăuga drept cognomen un element din numele tatălui adoptiv (IDR III/3: 341).

În Dacia există câteva exemple de adopțiune, printre care se menționează un anume *Antonius Iulius*, fiul *Luciei* și al lui *Alexandrianus*. Acest *Antonius Iulius* poate să fie un fiu adoptiv, din moment ce numele său este diferit de cel al fraților și nu conține niciun element dintr-al părinților.

Acest *alumnus*, copil adoptat și crescut de străini, apare des în inscripțiile funerare din timpul Principatului. În marea lor majoritate, acești *alumni* aveau vârste sub cea a majoratului (25 ani), fiind foarte rari cei cu vârste mai înaintate, între 25 și 42 ani (Ruggiero 1985 sqq: 437). Există și în Dacia menționarea acestei denumiri, însă relaționarea ei cu un copil adoptiv nu e sigură, putând desemna mai curând un libert (IDR III/2: 103), (IDR III/3: 325).

Transmiterea numelui de la stăpâni la liberi putea lua orice formă, în funcție de preferințe, sclavii puteau să aibă nume grecești sau latinești. Din păcate, nu există multe menționări ale acestora în inscripții din cauza faptului că ridicarea unui monument funerar era destul de costisitoare (Stănescu 2003a: 160), însă se pot face referiri la sclavii imperiali, care își permit să și le ridice (IDR III/1: 185). Numele lor pot fi cunoscute având în vedere că, după eliberare, aceștia își păstrau vechiul nume pe post de cognomen. Se poate observa deci o preferință pentru numele grecești, illirice, tracice sau nord-africane. În ceea ce-i privește pe liberi, ei primeau *praenomen*-ul și *nomen*-ul stăpânului, la care se adauga numele de sclav, uneori putând fi identificați în inscripții și prin menționarea statutului lor, chiar și al libertelor, ce deveneau între timp soții ale patronilor (IDR III/3: 159), (IDR III/2: 398).

Cât despre existența unor grupuri etnice pe teritoriul Daciei, ea este ușor observabilă prin prisma informațiilor din inscripții, acest tip de izvoare constituind singura categorie de surse care poate fi utilizată. Astfel, grupul italicilor din Dacia este reprezentat de un număr de 36 de inscripții funerare, care atestă existența a 46 de persoane (Stănescu 2003b: 345), număr infim raportat la numărul de italici care au locuit în Dacia în 106–271 p. Chr. În comparație cu alte grupuri etnice, italicii sunt relativ greu de identificat, din cauza faptului că folosesc sistemul *tria nomina*, numele fiind imitate și de noii cetățeni care pot avea origini etnice diferite. Totuși, mențiunea tribului și a originii (*domus*) reprezintă un element important în catalogarea unor personaje în grupul etnic al italicilor. Menționarea numelui complet e relativ rară, iar în ceea ce privește semnalarea triburilor, acestea apar doar în număr de 4: *Crustumina*, *Papiria*, *Stellatina*, *Voltinia*. *Domus* sau locul de origine este amintit doar de cei veniți în Dacia de departe și care doresc să-și păstreze, prin consemnare, amintirea ținuturilor natale.

Astfel, unii dintre defuncți pot fi considerați italici datorită prezenței în elementele ce alcătuiau *tria nomina* a unor nume specifice italicilor (IDR III/3: 244), (IDR III/2: 411).

Tot cu o pondere considerabilă este și populația de origine celtică, dintre care norico-pannonienii reprezintă grupul cel mai numeros și compact. Identificarea acestora în Dacia se realizează cu ajutorul ritului funerar specific: tumulii norico-pannonieni (Husar 2003: 352). Cremația se realiza de obicei în locul unde se ridică ulterior tumulul, locul fiind apoi superficial amenajat printr-o nivelare a terenului.

Coloniștii de origine tracică sau traco-moesică apar cu o frecvență mai redusă în inscripții (Macrea 1969: 254). Majoritatea tracilor identificați epigrafic sunt militari proveniți din auxiliii trace (Russu 1967: 85–105) sau prezenți în alte trupe, pe teritoriul Daciei fiind atestate câteva *auxilia* trace precum *Cohors II Flavia Bessorum*, *Cohors I Thracum Germanica c.R.equitata*, *Cohors I Flavia Sagittariorum*. În ceea ce privește onomastica, din păcate nu se poate face o distincție netă între numele ce aparțin dacilor și cele ale tracilor (I. și S. Nemeti 2003: 396), existând totuși câteva mențiuni certe (IDR III/3: 72), (IDR III/3: 438). Se poate observa cu ușurință faptul că, în general, tracii nu își precizează ocupația în inscripțiile funerare, decât dacă sunt militari sau veterani. Prin urmare, regăsim alte informații oferite de inscripții prin menționările trupelor din care au făcut parte decedații traci: *Numerus Palmyrenorum Tibiscensium*, *Ala Numeri Illyricorum*, *Cohors I Vindelicorum*, *Numerus Maurorum Optatianensium*.

Illirii pot fi depistați în Dacia după numele lor specifice (IDR II: 60), (IDR II: 45), (IDR III/3: 418). Uneori, persoana înmormântată are un nume roman obișnuit, însă

își specifică în inscripție locul de origine (*domo*). Alteori, cei care ridică monumentul, aparținătorii, au nume illirice sau de rezonanță illiră. Cele mai multe monumente funerare atribuite illirilor se găsesc în regiunile miniere din Munții Apuseni (Alburnus Maior, Ampelum), în orașe importante din Dacia (Potaissa, Dobeta), în așezările rurale civile sau în *vici* ale castrelor auxiliare (I. și S. Nemeti 2003: 402).

Palmirenii și sirienii reprezintă un alt grup etnic regăsit pe teritoriul Daciei sub forma unor unități militare auxiliare, *numeri* (Nemeth 2003: 440), care au staționat și aici. Astfel, majoritatea inscripțiilor funerare care ne parvin pentru aceștia sunt din centrele unde erau cantonate unitățile militare respective. Un important centru militar și civil unde a staționat o unitate de palmireni a fost Tibiscum. De aici (*numerus Palmyrenorum Tibiscensium*) provin multe inscripții funerare ale unor palmireni, mai ales militari, sau ale familiilor acestora. În unele inscripții originea palmireană a defunctului e evidentă, datorită păstrării, totale sau parțiale, a numelui de origine semitică (IDR III/1: 152), (IDR III/1: 154). Un alt indiciu pentru identificarea lor îl constituie și apariția, în cadrul inscripției, a unor scurte texte în limba de origine (IDR III/3: 167). Astfel, chiar dacă au inserate în inscripții mici texte palmirene, toate sunt după modelul roman: în limba latină și închinare zeilor Mani, inscripțiile sirienilor prezentând aceleași caracteristici (IDR III/3: 365).

Aceleași trăsături în inscripții le prezintă și grupul maurilor deși, în acest caz, avem a face cu o scriere mai stângace. Referitor la mauri (Nemeth 1997: 103), au fost decoperite doar două inscripții la Tibiscum, în ambele menționându-se unitățile militare (*numerus Maurorum Tibiscensium*). *Numeri* de mauri au staționat și în alte locuri din Dacia, ca de pildă o inscripție de la Micia (IDR III/3: 166) pomenește un anume *Aurelius Maurus, veteranus cohortis Commagenorum* și un *Aurelius Surus, milis numeri Maurorum Miciensium*.

În concluzie, se poate afirma că nu există idei și informații certe referitoare la concepția grupurilor etnice de pe teritoriul Daciei romane asupra lumii de dincolo. La fel, ghidându-ne după inscripțiile funerare, nu se pot emite nici prea multe ipoteze cu privire la manifestările lor funerare propriu-zise sau la gradul lor de aculturație.

Bibliografie

- Cagnat, R. 1989. *Cours d'épigraphie latine*. Paris: Albert Fontemoing Editeur.
- Husar, A. 2003. Norico-pannonii. În *Funeraria Dacoromana. Arheologia funerară a Daciei romane*, M. Bărbulescu (coord.), 350–393. Cluj-Napoca: Editura Presa Universitară Clujeană.
- IDR II. 1977. *Inscripțiile Daciei romane II. Oltenia și Muntenia* (Gr. Florescu, C.C. Petolescu). București: Editura Academiei.
- IDR III/1. 1977. *Inscripțiile Daciei romane III. Dacia Superior I, zona de sud-vest* (teritoriul dintre Dunăre, Tisa și Mureș), (I.I. Russu, M. Dusanic, N. Gudea, W. Wollmann). București: Editura Academiei.
- IDR III/2. 1984. *Inscripțiile Daciei romane III. Dacia Superior 3, zona centrală* (teritoriul dintre Ulpia Traiana, Micia, Apulum, Alburnus Maior, Valea Crișului), (I.I. Russu, O. Floca, W.Wollmann). București: Editura Academiei.
- IDR III/4. 1988. *Inscripțiile Daciei romane III. Dacia Superior 4* (zona răsăriteană), (I. I. Russu). București: Editura Academiei.
- Macrea, M. 1969. *Viața în Dacia romană*. București: Editura Științifică.
- Nemeth, E. 1997. Die Numeri im römischen Heer Dakiens. *Ephemeris Napocensis*, VII: 101–117.

- Nemeth, E. 2003. Palmirenii și sirienii. În *Funeraria Dacoromana. Arheologia funerară a Daciei romane*, M. Bărbulescu (coord.), 440–446. Cluj-Napoca: Editura Presa Universitară Clujeană.
- Nemeti, S. și Nemeti, I. 2003. Tracii și illirii. *Funeraria Dacoromana. Arheologia funerară a Daciei romane*, M. Bărbulescu (coord.), 394–439. Cluj-Napoca: Editura Presa Universitară Clujeană.
- Petolescu, C. C. 2001. *Epigrafiă latină*. București: Editura Ars Docendi.
- Ruggiero, E. 1970. *Dizionario Epigrafico di Antichità Romane*. Roma: L. Pasqualucci, Editore.
- Russu, I. I. 1967. Tracii în Dacia romană. *Acta Musei Napocensis V*: 85–105.
- Stănescu, A. 2003a. Familia. În *Funeraria Dacoromana. Arheologia funerară a Daciei romane*, M. Bărbulescu (coord.), 125–163. Cluj-Napoca: Editura Presa Universitară Clujeană.
- Stănescu, A. 2003b. Italicii. În *Funeraria Dacoromana. Arheologia funerară a Daciei romane*, M. Bărbulescu (coord.), 343–349. Cluj-Napoca: Editura Presa Universitară Clujeană.